

SZOCIOLÓGIAI ÖRÖKSÉGÜNK

A LEÍRÓ SZOCIOLÓGIA MEGALAPOZÁSÁHOZ*

SOMLÓ Bódog

Somló Bódog, a kolozsvári egyetem tanára 1908-ban ösztöndíjasként hosszabb időt töltött a brüsszeli Solvay Intézetben (*Institut de Sociologie Solvay*). Az őstársadalmak csereviszonyait, a csere mint ősi és alapvető cselevés – Somló másokkal is osztott felfogásában: a munkamegosztást megelőző jelentőségű tényező – társadalomstrukturáló hatását kutatta. Munkájának teljes anyagát 1909-ben, az intézet könyvsorozatában németül jelentette meg. (Somló, B.: *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*. Bruxelles-Paris-Leipzig: Institut Solvay de Sociologie. Notes et mémoires. Fascicule 8, 1909.) A később angol fordításban (*Primitive Transfer of Goods*) is hozzáférhető műre külföldön többen felfigyeltek, állításait vitatták, elfogadták, ösztönzőnek találták. *Marcel Mauss* az ajándékról és ajándékcsereéről írt társadalomantropológiai alapvetésében úgy emlékezik meg Somlóról mint aki „ugyanabba az irányba” indult el, amelyet ő is követni akar. Az alábbi tanulmány a jószágforgalom ősi formáinak feltárásával párhuzamosan készült. Úgy is felfogható, mint Somló antropológiai kutatásainak metodológiai tanulsága, amely ugyanakkor jóval több, mint módszertani melléklet: a társadalom *tudományos* (korabeli értelmezésben: *pozitív* és következetesen *induktív* irányultságú) kutatásának tervezete. Helye van a 19-20. század fordulójának ismert szociológiai programjai – Spencer, Durkheim, Max Weber, Simmel, Pareto alapvetései – sorában. Magyar fordításban először itt, a *Szociológiai Szemlé*ben olvasható.¹

BEVEZETÉS

Az alábbi sorok olyan gyakorlati ösztönzést kívánnak nyújtani a szociológiai kutatási módszerek tökéletesítéséhez, amely Szerző szerint elengedhetetlennek tűnik, s amelynek – úgy véli – sok-sok kutató szervezet együttműködésével lehet érvényt szerezni.

A fejtegetések abból indulnak ki, hogy a szociológia csak az indukció rendszerezése és kiterjesztése által segítheti át magát azon a ponton, amelyre ma eljutott. A szocio-

* Somló, Felix dr. (1990): Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. Berlin–Leipzig: Rotschild, W., 1–50. Fordította: Saád József.

1 Saád József előszava.

lógiai tényanyag jelenleginél sokkal rendszeresebb és átfogóbb ismeretét ugyanis nemcsak a jórészt induktív, hanem a jórészt deduktív szociológiai iskolák sem nélkülözhetik. S minthogy az egzaktság bennük jelenleg még alacsony szintű, mindkét iskolának szívesen kellene fogadnia, ha deduktív állításait bizonyító tényekkel szembesítve kontrollálhatja. Ha például valamelyik organikus iskola az ő organikus alapfeltevéséből kiindulva, valamilyen társadalmi fejlődési törvényre következtet, semmiképpen sem mondhat le arról, hogy annak helyességét a társadalom tényleges fejlődési menetén ki ne próbálja. Vagy ha egy pszichológiai iskola az emberi természetből bizonyos társadalmi törvényre következtet, az ugyancsak bizonytalan lesz mindaddig, amíg tételeit nem ellenőrzi valóságos tényeken. S az is mind nyilvánvalóbb a szociológiában, hogy a történeti és etnológiai adatokra mint példákra hivatkozásnak nincs igazán értéke, az indukciónak teljességre törőnek, egzaktoknak és a lehetőségek határáig körültekintőnek kell lenni ahhoz, hogy bizonyító erejűnek lehessen tartani.

Az tehát, hogy a szociológiai indukciónak legyen szervezete, nemcsak a főként induktív, hanem a jobbra deduktív iskoláknak is elemi érdeke lenne. Sőt: azt mondanám, hogy egy ilyen tudományos szervezet még azon szociológusok számára sem volna haszontalan, akik megvetően tolják félre a történelmet, etnológiát és statisztikát, és úgy vélik, hogy a szociológiai indukció nekik mit sem mond és semmit sem bizonyít. Végtére is, ha helytálló ez a felfogás, úgy az itt felvázolt szervezetnek minden metodológiai fejtegetésnél kézenfekvőbb bizonyítékkal kell szolgálnia a szociológiai indukció teljes haszontalanságára.

Az induktív történeti-etnológiai módszer, fejlettségének jelenlegi szintjén, amikor rámutatnak alkalmazásának csekély pozitív eredményeire, mindig mentségül hozhatja fel, hogy viszonylagos eredménytelenségének oka nem a módszer alapelvében, hanem annak eddigi kezdetleges keresztülvitelében keresendő. Ennek folytán a módszer rendszeres és átfogó keresztülvitele annak elvi ellenzői számára is örvendetes kísérletnek ígérkezik.

A SZOCIOLÓGIAI INDUKCIÓ JELENLEGI HELYZETE

Akkor hát, hogy is állunk a szociológiai indukcióval? Erőteljes szakosodás bontakozott ki. A szerteágazó leírás ezerfelé szakadozott szét, s a differenciálódás révén az egyes területeken merőben eltérő tudományágak jöttek létre. Az összehordott anyag csaknem áttekinthetetlen, csak a specialista képes arra, hogy a hatalmas történeti és etnológiai adattömeg meghatározott körében maradvá, eligazodjék. Amivel itt számolni kell: az etnológia, a történelem és a statisztika teljessége, annak összes elágazásával egyetemben. Egészen természetes, úgy is mondhatnánk, egészséges fejlődési folyamat ez, amelynek még jobban ki kell bontakoznia. A szociológiai leírásnak ezzel a természetszerű bővülésével, differenciálódásával és végeláthatatlanságba vesző szakirányú széttágulásával párhuzamosan szükségképpen elő kell állnia egy olyan szervezetnek, amely lehetővé teszi az elért eredmények legalább bizonyos mérvű áttekinthetőségét, és helyreállít valamelyes érzékenységet a szociológiai leírás és az induktív szociológia között. Előbb vagy utóbb létre kell jönnie egy ilyen szervezetnek, sokáig már nem várható magára. Arra a pontra érkeztünk ugyanis, ahol az egyszerű kérdés-

felvetések gondos, módszeres és kimerítő indukciója a lehetetlenséggel határos. Főként a különféle szociális jelenségek törvényszerű összefüggéseinek kutatása ütközik alig leküzdhető nehézségekbe. Az újabb szociológiában, örvedetesen, mind inkább érvényesül az a felfogás, hogy példaként kiragadott adatoknak nincs helyük a bizonyítási eljárásban. Korábban a szociológus úgy gondolta, hogy néhány például felhozott jelenséggel, amely spekulációival egybevágott, már az indukció követelményének is eleget tett. Ma viszont egyre érvényesebb az a nézet, hogy például, bármennyire meggyőzőek is azok egyébként, semmi sem bizonyítható. Ma nem kiragadott *példákra* van szükségünk, hanem arra, hogy minden speciális kérdést illetően, a rá vonatkozó hatalmas szociológiai ismeretterület *egészének* szisztematikus áttekintésével rendelkezünk. Nem nélkülözhetjük tovább a társadalmak osztályozását, tudni akarjuk, hogy a társadalmak milyen kategóriáiról, milyen általános érvényességű összefüggéséről van szó, s így bizonyítékunk legyen arra vonatkozólag, hogy a különböző típusok szociális egységei kivétel nélkül valójában ebbe az összefüggésbe illeszkednek, s ha vannak kivételek, akkor ismét mérlegelés tárgya legyen, hogy ugyanazon egzakt kutatások milyen feltételek mellett folytathatók.

AZ ÖSSZEHAJONLÍTÁS JELENTŐSÉGE AZ INDUKTÍV SZOCIOLÓGIÁBAN

Ezek a követelmények a szociológiai kutatás sajátos körülményeiből kényszerűen következnek. Egyszerűbb a dolog azokon a kutatási területeken, amelyek lehetővé teszik a kísérletet. A kísérlet megmutatja, hogy a jelenségek valamilyen összefüggésére vonatkozó új hipotézis helyes vagy nem. Egy szociológiai feltételezés helyessége azonban kísérlet útján legfeljebb csak egészen kivételes esetben dönthető el. Itt nem tudjuk izolálni az összefüggésbe hozott tényezőket, hogy azok hatását megvizsgáljuk. Itt az okokat és okozatokat abban a komplexitásukban kell szemlélünk, ahogyan azokat számunkra a természet az egykor létezett és a ma is létező társadalmakban előállította. Ezért mindezen társadalmak ismerete elengedhetetlen annak érdekében, hogy megbizonyosodhassunk a felől, hogy a feltételezett összefüggés, valóban, *kivétel nélkül*, a körülmények minden olyan különbözősége mellett fennáll, amelyet a sokféle társadalom megjelenít. Ez sem pótolja maradéktalanul a kísérletet, de mégis úgy tekinthető, mint egyfajta közelítés a kísérlet bizonyítási eljárásához, s ennek a módszernek a következetes alkalmazása a bizonyosság olyan szintjéhez vezetne, amire a szociológia más módon nem képes szert tenni, s amiről nem szabad lemondania.

A szociológiában be kell érünk a bizonyítási eljárással, amit Durkheim „közvetett kísérletnek” nevezett.² „Csak egy módon mutathatjuk ki, hogy valamely jelenség egy másik jelenség oka: ha *azokat az eseteket hasonlítjuk össze egymással, amelyekben a két jelenség együttesen jelen van, vagy együttesen hiányzik*, és azt kutatjuk, vajon e jelenségeknek a különféle körülmények közötti variációi arra vallanak-e, hogy függenek egymástól. Amikor a jelenségeket a megfigyelő akarata szerint mesterségesen tudjuk létrehozni, akkor a szó szoros értelmében vett kísérleti módszerről van szó. Amikor viszont – épp ellenkezőleg – a tényeket nem mi hozzuk létre, és csak ab-

2 Durkheim, É.: *Die Methode der Soziologie*. Leipzig, 1908: 155.

ban a formában tudjuk összevetni őket egymással, amelyben spontán módon kialakultak, akkor módszerünket közvetett kísérletnek vagy összehasonlító módszernek nevezzük.”³

Annak behatóbb bizonyításaképpen, hogy a közvetett kísérlet vagy összehasonlító módszer alkalmazható a szociológiában, *Durkheim* részletes és éles elméjű fejtegetéseire utalok.⁴

Durkheim alapos vizsgálatnak veti alá az összehasonlító módszer különböző alkalmazásait és rámutat, hogy azok jelentősége nem ugyanaz a szociológiában. Az úgynevezett maradékmódszer, az egybeesés és a megkülönböztetés módszere kevésbé,⁵ az együttváltozás módszere annál inkább alkalmazható a szociológiában, s ezt tarjuk mi is szem előtt.

Durkheim kimutatja, hogy ennek a módszernek az alkalmazása ugyanazon társadalom kétféle jelenség sorára korlátozódhat, különösen akkor, ha nagyon általános tényekről van szó, amelyekről bőséges statisztika áll rendelkezésünkre. Viszont ahhoz, hogy törvényszerűségekre jussunk, sokkal gyakrabban kell ugyanazon fajtan belüli társadalmakat vizsgálnunk. S mihelyt komplikáltabb tényekről van szó, a vonatkozó tények alakulását az összes fajtában meg kell vizsgálnunk.⁶

„Ha tehát, egy meghatározott típushoz tartozó társadalmi intézményt akarunk megmagyarázni, nem csak a szóban forgó típushoz tartozó népek körében kell összevetnünk egymással az intézmény különféle formáit, hanem az összes korábbi típusnál is. Vegyük például a családszervezetet. Először kidolgozzuk azt a legkezdetlegesebb típust, amely valaha is létezett, hogy azután lépésről lépésre nyomon kövessük azt a fejlődést, amelynek során egyre bonyolultabbá vált. Ez a módszer, amelyet genetikusnak is nevezhetünk, egyszerre nyújthatja a jelenség analízisét és szintézisét. Egyfelől ugyanis különálló állapotokban mutatja meg a jelenség összetevő elemeit annak révén, hogy feltárja, hogyan csatlakoztak egymáshoz az idők során. Másfelől a széles körű összehasonlítás alapján sokkal alkalmasabb azon körülmények meghatározása, amelyekről az elemek kialakulása és társulása függ. *Következésképpen, egy valamennyire is bonyolult társadalmi tény csak akkor lehet megmagyarázni, ha teljes fejlődését követjük nyomon az összes társadalmi típuson keresztül.*”⁷

3 Durkheim, É.: A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok. Fordította: Ádám Péter. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1978: 141. A továbbiakban: Durkheim 1978. A dőlt betűvel jelölt pontosításáért Némedi Dénesnek tartozom köszönettel. Ugyancsak ő hívta fel a figyelmemet, hogy a Somló által használt 1908-as német fordítás éppen a fent megjelölt helyen a kelleténél többet olvas bele Durkheimbe: „...ha az összes esetet összehasonlítjuk egymással, amelyekben a két jelenség együttesen jelen van” („...das Vergleichen aller Fälle, in denen beide Phänomene gleichzeitig auftreten...”)

4 Durkheim 1908: 153–158.

5 Durkheim 1908: 159–160.

6 Durkheim 1908: 166–169.

7 Durkheim 1978: 153; Durkheim 1908: 169.

AZ EGZAKT ÖSSZEHASONLÍTÁS NEHÉZSÉGEI

Ezzel azonban ismét áttekinthetetlen és kezelhetetlen adattömeghez jutottunk. Az összes típust át kell tekintenünk. Látni fogjuk azonban, hogy a mai munkamódszer mellett még a típusok azonosítását, azaz minden átfogó indukció előfeltételét, sem tudjuk sikeresen elvégezni.

A szociológiában ezt a módszert tovább nehezíti, hogy a társadalomfajták száma viszonylag nem nagy, így az összehasonlítás mozgásteret eleve korlátozott. Ellentétben például a természettudományokkal, ahol többnyire olyan nagy mennyiségű egyed áll a kutató rendelkezésére, hogy az azonos feltételűek összeválogatásából is tekintélyes szám adódik. S ily módon bizonyos tényezők hatása mintegy izoláltan szemlélhető. A társadalomtudományok esetében viszont a kutatási objektumok viszonylag kis száma már önmagában véve is nehézséget okozó körülmény. Éppen ezért nem megengedhető, hogy az indukció biztonságát még azzal is akadályozzuk, hogy nem az összes társadalmat vesszük vizsgálat alá, hanem kiragadunk belőle néhányat. A szociológiai kutatás sajátos körülményei elengedhetetlenül megkövetelik, hogy az indukció a lehetőségek határáig kimerítő legyen.

A dolgok jelenlegi állása mellett azonban az, hogy bármiféle szociológiai összefüggésekre kíváncsi kombináció az itt vázolt igényeket kielégítő módon keresztülvihető legyen, nos, az vagy teljes lehetetlenség vagy pedig sok éves munkát követel, s még akkor is általában sok kívánni valót hagy maga után. Először is még mindig nincs listánk a népekről, áttekintésünk az összes társadalomról. S. R. Steinmetz évekkel ezelőtt megindokolt követelménnyel lépett fel annak érdekében, hogy ez elkészüljön, törekvése azonban nem járt eredménnyel.⁸ Nem tudunk tehát teljességre törően érvelni. Nem rendelkezünk továbbá a társadalmak osztályozásával, úgy hogy azok az adatok is, amelyeket ismerünk, igencsak önkényes módon kerülnek egy kupacba. Indukciónk ily módon ugyanolyan kevésbé lehet szisztematikus, mint amennyire teljes körű.

Mindenki, aki egyszer erre a területre lépett, jól ismeri az itt követelménnyé tett szociológiai bizonyítás technikai nehézségeit. Az összes előmunkálatot tulajdonképpen mindenkinek magának kell előlről kezdenie. Fáradságos munkával tájékozódnia kell a források felől, össze kell gyűjtenie a forrásokat, meg kell vizsgálnia azok megbízhatóságát, át kell rostálnia és tanulmányoznia azokat, hogy azt a többnyire kevéske anyagot, ami az ő speciális kérdésére vonatkozik, kinyerje. Ilyen módon minden kis, látszatra ártatlan kérdés súlyos problémává nővi ki magát, amelyek lelkiismeretes megoldása többnyire éveket venne igénybe.

Vegyük például a történelmi materializmus szociológiai elméletét, ami évek óta a szociológiai érdeklődés középpontjában áll. Régóta tart már, hogy évről-évre körülösködják. Van, aki szerint ez volna az eddigi szociológia csúcsteljesítménye, mások szerint szegényes koncepció csupán az ember tevékenységéről és semmittevéséről. De ki merészelné magára vállalni azt a hatalmas munkát, hogy a gazdasági jelenségek úgynevezett ideológiával való összefüggéseinek egész kérdéskörét egyszer induktív módszerességgel megvizsgálja? Ma ez egyszerűen lehetetlen lenne. És mégis, a probléma egész rendezése, annak túlnyomóan deduktív kezelése ellenére, amelyben meste-

8 Steinmetz, R.S.: *Classification des types sociaux et catalogue des peuples, L'Année Sociologique, III. Bd.*, 1900.

rek és tanítványok egyaránt kivették részüket, nyilvánvalóan rákényszerít az induktív megoldásra. A kérdés induktív kezelésének korlátozottságai technikai jellegűek. Az ebben az irányban végzett részleges és érdemdús kísérletekben nincs hiány. Még ha azok a jelenlegi munkamódszerek mellett, messze vannak is a céltól.

A SZOCIOLÓGIAI INDUKCIÓ JELENLEGI HELYZETÉNEK NEHÉZSÉGEI

Ennek a helyzetnek a nehézségei meglehetősen ismertek. Első helyen említeném meg, hogy a szociológia ott is spekulációra kényszerül, ahol szigorú indukcióra, a tények alapos vizsgálatára lenne szükség. Az egzaktságra hajló szellem számára mi sem kínosabb, mint az induktíve vizsgálható dolgok feletti spekuláció. A spekulációnak persze minden tudományban megvan a létjogosultsága, ha azonban elbitorolja az induktív kutatás terét, nevetségessé válik. A fent említett körülmények könnyen megértetik, hogy miért oly szellemdús a szociológus ott, ahol csak szorgalmasnak kellene lennie.

A kérdéses helyzet másik nehézsége, hogy még azok a szociológiai problémák is, amelyek induktív úton oldhatók meg, ritkán jutnak végleges megoldással szolgáló eredményre. Csaknem az összes kérdés nyitva marad. Végeláthatatlanul folyik a szociológiai rendszerek és hipotézisek élethalálharca anélkül, hogy egyik a másikat agyoncsapná. Tátongó sebeikkel, tört végtagjaikkal élük életüket tovább. A kérdésekből nem vezethetők le végleges és egyértelmű megoldások.

Meg kell, hogy emlékezzem itt arról a nehézségről, ami egy-egy új nézet utólagos felülvizsgálatához kapcsolódik. A mai munkatechnikai feltételek mellett a kutatási eredmény ellenőrzése csaknem annyi időbe és fáradságba kerül, mint maga a munka. Saját témájában valamiképpen mindenki specialista. Hivatott kritikusok így nemigen akadnak, s a kérdés többnyire eldöntetlen marad. S ez ismét csak összefügg azzal, hogy a szociológiában nincs kísérlet, ami ellenőrzés végett egyszerűen megismételhető lenne, s hogy az új elmélet annak a sok ezer ténynek az ellenőrzését igényli, amelyekből azt indukálták. A *szociológiai* induktív bizonyítási eljárásnak ez a sajátos természete ezért szükségessé teszi, hogy valami fogódzóhoz, kutatási apparátushoz jussunk, s ezáltal a különböző jelenségek metodikai kombinációját megkönnyítsük.

Egy ilyen szervezet hiányának egyenes következménye a felesleges spekuláció, a kutatás bizonytalanságra vezető káosza és eredménytelensége.

A LEÍRÓ SZOCIOLÓGIA SZÜKSÉGESSÉGE

Az induktív kutatás ezen akadályainak jó részét egy jól tervezett és gondosan kidolgozott leíró szociológia kiküszöbölhetné. Ebben elkülönítetten kellene tárgyalni minden számunkra ismertté vált fennálló vagy egykor létezett társadalmat. A legkisebb törzseket is behatóan és külön fel kellene dolgozni. Azoknak a társadalmaknak az esetében, amelyek története ismert, a különböző történelmi fázisokat mint külön társadalmakat kellene kezelni.

S minthogy mindeddig nem rendelkezünk a társadalmak megnyugtató osztályozásával, és nincs egyetértés afelől, hogy milyen sajátosságok jellemzik a társadalmak különböző típusait, annak érdekében, hogy a tervezett leíró szociológia használhatósága ne kerüljön már a kezdet kezdetén veszélybe, csak az lehet a megoldás a történeti társadalmak tárgyalására, ha a történelmi fejlődés menetét lehetőleg sok fázisra tagoljuk, és mindegyik fázist részletesen, mint önálló társadalmat tárgyaljuk. A fejlődési fokozatok nagy száma esetén legalább a jellegzetesek nem sikkadnak el, ami könnyen megtörténhet a sok helyett kevésre összpontosító és esetleg hibás szempontválasztás esetében. Hogy a különböző társadalomtípusok megkülönböztetésének melyek a helyes szempontjai, az éppen az itt javasolt módszer révén mutatkozhatna meg. Ez lenne az ilyenfajta leíró szociológia egyik legfontosabb eredménye. A továbbiakban erre még visszatérek.

Minden egyes társadalmat, azaz minden törzset, minden népet, egy-egy történeti nép minden korszakát úgy kellene feldolgozni, hogy annak társadalmi berendezkedései, szemléletmódjai, szokásai a lehető legteljesebben és áttekinthető módon, világos formában kerüljenek bemutatásra, úgy, hogy az megkönnyítse a gyors és pontos tájékozódást. A társadalmi élet különböző területeit az áttekinthetőség végett egyöntetűen visszatérő rovatokban kellene elhelyezni.

A LEÍRÓ SZOCIOLÓGIA ELŐNYEI

Az így létrehozott leíró szociológia főbb előnyeit a következőképpen szeretném összefoglalni:

1. A társadalmak listájához jutnánk, s végre áttekintést nyernénk az összes létező és létezett társadalomról. Ez az áttekintés az egész kutatási területről a komoly indukciónak és a komoly szociológiai oktatásnak egyaránt feltétele. Mielőtt akár az egyiket, akár a másikat művelve, munkához látunk, kell, hogy ismeretünk legyen a magyarázatra szoruló tényekről, mégpedig nem többé-kevésbé esetleges ismeretünk a tényanyag kisebb vagy nagyobb részéről, mint ahogyan az ma történik, hanem rendszeres áttekintésre van szükségünk az egész területről. Nem tudok elképzelni olyan említésre méltó biológiai kutatást, amelyet ne előzött volna meg alapos zoológiai iskolázottság. A szociológiában hasonló a helyzet.

2. Ez a fajta leíró szociológia lehetővé tenné a társadalmi jelenségek összefüggéseinek egzakt kombinálhatóságát, s ezáltal megkönnyítené a szigorú törvényszerűségek kutatását. Szociológiai kísérletek híján sürgető szükségünk van egy ilyen kombináció-apparátusra. Ha például azt akarom tisztázni, hogy egy vallásos berendezkedés és bizonyos tudásszint, valamelyik termelési mód és a népsűrűség adott szintje, bizonyos gazdasági viszonyok és a társadalmi tagolódás, az áruforgalom foka és a politika szervezete, a faji tagoltság és a politikai tagoltság, a fajok harca és a családjog bizonyos formái, etc. között van-e összefüggés, akkor arról egy ilyen műre támaszkodva, viszonylag könnyen tájékozódhatok, míg annak hiányában minden ilyen a kérdés - mint láttuk - újra és újra hatalmas munkát igényel, anélkül, hogy az érvényességnek azt a szintjét biztosítaná, ami az itt felvázolt módon könnyen elérhető. Az eddigi munkámód mellett az ilyen dolgokat illetően a kutatónak folyton-folyvást mások többnyire ellenőrizhetetlen elméleteire és nézeteire kell hagyatkoznia, míg egy jó leíró szociológia se-

gítségével, bárki maga is előállíthat ilyen kombinációkat, s ehhez csupán mások tényyszerű adataira volna szüksége. Mert természetesen egészen más az, ha valakinek csupán mások pusztá ténymegállapításainak objektív adalékaira van szüksége, olyanoktól származó adatokra, akik azokban semmiféle elméletet nem akarnak szóhoz juttatni, hanem csak a tény leírására szorítkoznak, s megint más az, ha egyúttal mások teóriáinak és alig kontrollálható kombinációinak átvételébe is bele kell törődnie.

3. Láttuk továbbá a fentiekben, hogy milyen nehéz manapság egy szociológiai hipotézisről ítéletet alkotni. Van, aki azt mondja, hogy a totemizmus az élelemszerzéssel függ össze, más úgy véli, hogy a képirásra vezethető vissza etc., etc... Tegyük fel például, hogy a totemizmus szempontjából jelentőséggel bíró kérdésekkel foglalkozunk, s ezért szeretnénk azokban jól eltájékozódni. De micsoda nehézségek állnak utunkban! S viszonylag milyen egyszerű volna a dolgunk, ha kéznél lenne egy jó leíró szociológia, s a megfelelő rubrikákban egyszerűen utánanézhethetnénk az összes társadalom kérdéses vallási nézeteinek és szokásainak; továbbá ha előbb csak szűrőpróbákkal, s ha azok biztatóak, akkor kimerítő vizsgálattal megállapíthatnánk, hogy bizonyos más jelenségekkel összefüggenek-e vagy sem. Könnyebben eligazodhatnánk, s azok a kérdések, amelyeket nap mint nap fel kell vetnünk és meg kell vizsgálnunk, nem járnának mindig ugyanazzal a gigantikus erőfeszítéssel. S ami a legfontosabb: végre nyitva állna előttünk a lehetőség, hogy kellően megalapozott, biztos, induktív *törvények* birtokába jussunk.

4. Abból következően, hogy az itt felvázolt leíró szociológia lehetővé tenné az állítólagos törvényszerűségekre vonatkozó új hipotézisek és elméletek viszonylag könnyű ellenőrzését, egyfelől közel sem születne olyan sok hamis elmélet, másfelől, ha felbukkannának is, azonnal a tévedések közé sorolva, egyszerűn kiiktathatók lennének, míg ma ezekkel mindig mindent előlről kezdve kell foglalkozni. Sokkal egzaktabb lenne a kritika, mint manapság lehet, és az igazság megtisztulhatna a tévedéstől. Megalapozott állítások szilárd bázisa gyűlhetne össze, amire minden további megállapítás épülhetne, szemben a mai helyzettel, amikor mindenki azzal kezdi, hogy az alapokat is maga rakja le, amely aztán elég bizonytalan ahhoz, hogy azt gondolja: „Ha már egy fantázia kastélyban kell laknom, amely minden pillanatban összedőléssel fenyeget, legyen az legalább ízlésem szerint való.” Nem kezdődne tehát mindenki számára minden újra előlről, sokkal előbbre tartana a tudományos együttműködés, s a tudomány művelésében teret nyerne a megkezdett gondolatmenetek végigvezetése továbbépíthetősége, befejezhetősége.

5. A jó leíró szociológia a tudományművelés gazdaságossága szempontjából is felbecsülhetetlen értékű lenne. Az már szinte elborzasztó, hogy az induktív szociológia mai technikái mellett milyen pazarlás folyik a munkaerővel. Ha utána akarok menni egy valószínű összefüggésnek, akkor rendszerint csak valami nagyon kezdetleges előzetes tájékozódás áll rendelkezésemre, s ahhoz, hogy valami átfogó képet kapjak a vizsgált kérdésről, arra kényszerülök, hogy belevágjak abba a mai körülmények között óriási munkába, ami együtt jár két vagy több társadalmi jelenség kombinálásával. Általában csak óriási munkabefektetés után jutok arra a felismerésre, hogy feltevésem elhibázott volt. Mi sem természetesebb annál, hogy az ember ilyen sziszifuszi munkát nem szívesen végez, a szociológiai ismerettömeget nem szívesen pakolgatja hol az egyik, hol a másik hipotézis-hegyre csak azért, hogy aztán azt újra meg újra le is kelljen gurítania onnan, s évekig tartó munka után be kelljen vallania, hogy sikertelen volt

vagy legfeljebb negatív eredményre jutott. Már csak ez a pszichológiai szempont is érthetővé teszi, hogy szociológiai területen oly kevés mű jelenik meg, amely negatív eredményhez szolgáltat inductív bizonyító anyagot. Egyébként meg kellene már kérdeznünk magunktól: nem különös, hogy a szerző minden hipotézis bizonyítása során rendre pozitív eredményre jut? Vagy a negatív eredményt hozó kutatások mind titokban maradnának? Pedig azoknak is lenne valami értékük. Ha más nem, legalább az, hogy másokat a hasonló feltevéstől s esetleg egy hasonlóan fáradságos kutatástól visszatartsák. Úgy gondolom, hogy a magyarázatot sokkal inkább abban kell látnunk, hogy a szerző – ha már olyan nagy munkát fektetett bele – rendszerint belelovalja magát a pozitív eredménybe, és öntudatlanul is félrevezeti magát a nehézségeket illetően.

Egészen másként állna a dolog, ha az ember könnyen előzetes tájékozottságra tehetne szert, és csak ott vinné végig szisztematikusan az egész munkát, ahol az már kezdetben is a feltevés magas valószínűségi szintjére utal. Ezáltal hatalmas munkaenergia szabadulna fel, ami ma egyfelől a hiábavaló spekulációk kiokoskodására, másfelől a nyilvánvalóan elhibázott útra tévedt indukcióra fecsérlődik.

6. Ebben az összefüggésben kitérek egy olyan – ennek a leíró szociológiának az értékével kapcsolatos – kételyre, amely néhány olvasóban bizonyára máris felmerült. Természetesen, nincs olyan leíró szociológia – legyen az a legátfogóbb és leggondosabb – amely pótolni tudja a minden eset ősforrására visszamenő munkát. A legátfogóbb elgondolás alapján született műben is mindig felvetődnek olyan kérdések, amelyekre nincs válasz, mindig adódnak esetek, amelyekben – a mű nagyszerű koncepciója mellett is – a válasz nem bizonyul kielégítőnek; gyakran óhatatlanul kétely merül fel az ilyen munka szakemberével és összeállítójával szemben; s ha eltekintünk is az újabb kutatásoktól és tényektől, a régi forrásokat akkor is újra és újra friss szemmel, az újabb szempontok fényében kell áttekinteni, aminek révén feljavított vagy új ismeretanyaghoz lehet hozzáférni etc., etc... A szemem előtt lebegő leíró szociológiában tehát nem valamiféle nürnbergi tölcseért szeretnék megpillantani, amelyben ezután bárki hozzáférhet az egész szociológiai bölcsességhez. Tudatában vagyok annak, hogy ez az egész eszköztár, bármilyen jól valósuljon is az meg, nagyon sok esetben, szükségképpen alkalmatlannak bizonyul. Adódhatnak ugyan kiegészítések, amelyek új kérdéseket válaszolnak meg, vagy amelyek új anyaggal járulnak hozzá az eddigi kérdésekhez, lehetnek időről-időre kiegészítések, amelyek egyik vagy másik részt új szempontokkal gazdagítják, s így egyúttal a leírás is előrébb jut, és mégis mindez mégsem képes pótolni a folyamatos visszanyúlást az eredeti, elsődleges forrásokhoz. S egészen eltekintve itt a fent jelzett szempontoktól, végképp nem szabad, már csak ösztönző és frissítő hatása miatt sem szabad pótolnia azt, ami a közvetlen kutatásból származik.

Egészen más dolog az, időről-időre vagy meghatározott célokkal, bizonyos kérdésekhez kapcsolódón, sajátos körülmények között visszatérni az eredeti források tanulmányozásához, s megint csak egészen más, amikor újra meg újra, minden egyes kérdésnél magunknak kell elővennünk minden arra vonatkozó előmunkálatot, folyamatosan arra kényszerülve, hogy az illető vizsgálat során az ősforrások kimeríthetetlenül nagy tömegéhez visszatérjünk.

Mindemellett már az is nagyon sokat jelentene, ha a vélhető összefüggések valószínűségéről egy viszonylag gyors előzetes orientáció birtokába juthatnánk, s ha min-

den kérdésben jó áttekintést kapnánk annak a hatalmas kutatási területnek az egészéről, amin úgyszólván végig akarjuk rágni magunkat.

A térképek sem helyettesítik az utazást. Mégis, ha a tervezett leíró szociológia legalább egy jó térkép értékével bírna, már akkor is égető szükségletet elégítené ki. S én valóban úgy gondolom, hogy a szociológiai indukció a dolgok mai állása szerint egy olyan utazással vethető össze, amely olyan tájra vezet, amelyről nincs térképünk.

7. Ha a kombinálhatóság lehetőségétől és attól az értéktől eltekintünk is, amit mint a társadalmi törvények feltárásának segédeszköze képvisel, ez a fajta szociológia a társadalmi tények kitűnő lexikonját állítaná elő, amely szociológiai szempontjai, specializáltsága és rendszerezettsége folytán a történeti és etnológiai kézikönyvekhez képest rendelkezne bizonyos előnyökkel.

8. Bizonyos tekintetben még a szociológia összehasonlító történeti-etnológiai módszerének esküdt ellenségei is üdvözlőnének egy ilyen vállalkozást, mivel ez szolgáltatná számukra a legkézenfekvőbb induktív bizonyítékát annak, hogy minden ilyen szociológiai indukció lehetetlen és értéktelen. A dolgok mai állása szerint ugyanis az, hogy ennek a módszernek a hozama nem kielégítő, technikai okoknak tudható be.

Mármost, ha ezek elhárulnának, s a módszerből még mindig nem jönne ki semmi, akkor ezért a módszer természetében rejlő okokat kellene felelőssé tenni. Azok az állítások, hogy nem körvonalazódtak a társadalmak típusai, nem azonosíthatók a fenti értelemben vehető társadalmi törvények, s hogy ily módon a szociológia nem is valódi tudomány, legfeljebb csak a pszichológiai törvények szociális konstellációkra alkalmazása lehetséges – mindez, amennyiben igaz volna, a tervezett módszerrel tisztán bizonyítható lenne.

A társadalomra vonatkozó uralkodó nézetek között talán a következők állnak leginkább szemben egymással: az ember saját belátása szerint hozhat létre társadalmakat – vélik egyesek. Társadalmi berendezkedéseket létesít, akarata szerint, olyan jónak, amilyennek tudja, másfelől pontosan úgy, hogy az igényeinek megfeleljen. Eszerint nincsenek társadalmi törvények, nincs természeti törvényeket követő társadalmi fejlődés, nincsenek társadalmak, mint természeti képződmények. Minden, ami társadalmi, emberi alkotás, akaratlagos döntés s a társadalmi fejlődési törvényekről folyó beszédnek nincs több értelme annál, mintha a lábbeli vagy a kémények törvényeiről beszél-nénk. *Society is not made but grows* – mondják az ellenkező oldalon. Az, hogy az emberek a társadalmakat belátásuk szerint csinálják, csak individuális tudatunk szubjektív megjelenítése, s hogy mindez az akarat szabadság látszatának a következménye. A társadalmi fejlődés a természet vastörvényei szerint megy végbe. Csak ha egyszer megismerjük ezeket a törvényeket, akkor tudunk majd azok birtokában, a még megmaradt természetre és annak szociális részére is befolyást gyakorolni.

A metodikai indukciótól az is elvárható lenne, hogy kimondja végre a döntő szót ebben a vitában.

9. A tervezett leíró szociológiát a statisztikai bizonyítás szervezetével lehetne a legjobban összehasonlítani. A szociológiai indukció jelenleg úgy működik, mint a statisztika minden központi szervezet nélkül, úgyszólván olyan népességstatisztikaként, aminek művelésébe szervezet híján, ki-ki saját legjobb belátását, összeírásait, sejtéseit követve vág bele. A leíró szociológia ahhoz hasonlóan viszonyulna az egyéni kutatáshoz, mint ahogy egy központi statisztikai hivatal az ilyen tapogatózó egyéni kísérletekhez. Az egyénileg lehetetlen ténygyűjtést ugyanúgy magára vállalná, és

hozzáférhetővé tenné a közös használat számára. Az adatokat a további kutatásra alkalmas formára kellene hozni.

10. S végül az itt felvázolt leíró szociológia lenne az egyetlen út, amely hozzásegítene bennünket a társadalmak egységes kritériumok szerint végigvitt osztályozásához. Ez a nagy jelentőségű szempont kissé részletesebb vizsgálatot igényel.

A TÁRSADALMAK OSZTÁLYOZÁSÁRÓL

Gyakran szoktak rámutatni a társadalmak osztályozásának megbízhatatlanságára. A legnyomatékosabban és legmeggyőzőbben *S. R. Steinmetz* teszi ezt egyik – kifejezetten ennek a témának szentelt – művében. Röviden felidézem itt azokat a főbb előnyöket, amelyek *Steinmetz* szerint a korrekt társadalomosztályozástól elvárhatóak.

Ezek tulajdonképpen a tudománytalan szociológia végét jelentenék. Egy ilyen osztályozás egyszerűen lehetetlenné tenné az esetleges példákkal való érvelést s még az induktív módszertől leginkább idegenkedő szellemeket is rákényszerítené az igazi indukcióna, rámutatva arra, hogy a társas képződmények különféle típusai léteznek, s ami érvényes az egyikre, annak érvényessége a másokra nem terjed ki.⁹

Durkheim rámutatott továbbá arra, hogy a társadalom különböző típusainak ismerete nélkül nem tudjuk a normálist vagy egészségest a patológikustól megkülönböztetni, minthogy a normális nem egyéb, mint az átlagtípus. Egy állapot ezek szerint csak egy meghatározott típushoz képest mondható patológikusnak; az egészség típusa egybeesik a fajtípussal.¹⁰

A társadalomkutatás ezen szempontjaihoz még hozzájön egy olyan pedagógiai szempont is, hogy a szociológia tanítása mindaddig tökéletlenül valósítható meg, amíg annak, aki ezt elkezdi, nem áll rendelkezésére rendszerezett áttekintés a szociológiai tényanyagról. Erre ugyancsak a társadalmak osztályozására van szükségünk.

Az osztályozásra tett eddigi kísérletek közül egyik sem keltett különösebb visszhangot. Nem is csodálkozhatunk ezen, használható osztályozás ugyanis mindaddig nem is várható, amíg nincs jó áttekintésünk az összes társadalom összes intézményéről. Az 1900-ig felállított osztályozáskísérletekről jó tájékoztatást kaphatunk *Steinmetztől*.¹¹

9 Steinmetz 1900: 55–60.

10 Durkheim 1908: 82–85.

11 Steinmetz említett munkájában azokat az osztályozási kísérleteket tekinti át, amelyeket a következő művek tartalmaznak:

Coste, A.: Les principes d'une Sociologie objective. Paris, 1899.

Fouillée, A.: La Science contemporaine. 1897.

Ward, L.: Dynamic Sociology. 1883.

Spencer, H.: The Principles of Sociology. 1893.

Durkheim, E.: Les Regles de la Méthode Sociologique. 1895.

Giddings, H.: Principles of Sociology. 1896.

Grosse, H.: Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft. 1896.

Hildebrand, B.: Natural-, Geld- Kreditwirtschaft. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1864.

Anélkül, hogy ezekbe itt közelebbről belemennék, csupán azt a szempontot szeretném kiemelni, ami a társadalomosztályozásra irányuló különböző kísérletek mind-egyikében előfeltétellé teszi, hogy a társadalom különféle szociális jelenségei között bizonyos korreláció legyen. A jó osztályozás nem akar a dolgok valamiféle önkényes, azaz külsődleges tagolása lenni, hanem azt akarja jelteni, hogy a társadalomban, amely bizonyos, osztályozási szempontul választott sajátossággal bír, bizonyos más sajátosságok is fellelhetők. „Classer scientiquement – írja Richard *Notions élémentaires de Sociologie* c. kiskönyvében – c’ est appliquer le principe de la subordination des caracteres. Rappelons que ce principe consiste a regarder les caracteres les plus constants comme ceux dont dépendent les caracteres plus spéciaux et plus variables.”¹² A tulajdonságok szubordinációja viszont itt nem jelent mást, mint azok meghatározott korrelációit. Az általános sajátosságok, amelyekből a speciális vonások levezethetők, éppen azok, amelyek a legtágabb értelemben vehető korreláció körét meghatározzák.¹³

Roscher, W.G.F.: Grundlagen der Nationalökonomie. 1880.

Bücher, K.: Die Entstehung der Volkswirtschaft. 1898.

Dargun, L.: Ursprung und Entwicklungsgeschichte des Eigentums. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 1884.

Hahn, E.: Die Haustiere. 1879.

Le Play, F.: Ouvriers Européens. 1879.

Demolins, E.: L’ Etat actuel de la Science sociale. Science Social, 15.

Vignes, M.: Science Social d’ apres l’école de Le Play. 1987.

Pinot, R.: La Classification des Especies de la famille, Science Social, 17.

Morgan, L.: Ancient Society. 1877.

Engels, F.: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des staates. 1884.

Marx, K.: Das Kapital. 1872.

Sutherland, A.: The Origin and Growth of the Moral Instinct. 1898.

Comte, A.: Cours de Philosophie positive. 1864.

Vierkandt, A.: Naturvölker und Kulturvölker. 1896.

Vierkandt, A.: Die Kulturformen und ihre geographische Verbreitung. Geographischen Zeitschrift, 1897.

Vierkandt, A.: Die Kulturtypen der Menschheit. Archiv f. Anthropologie, 1898.

Ratzel, F.: Völkerkunde. 1885.

Frobenius, L.: Der Ursprung der Afrikanischen Kulturen. 1898.

Ehhez a listához - a teljesség igénye nélkül - a következő új (1900 óta megjelent) kísérleteket és fejtegetéseket fűzzük hozzá a társadalmak osztályozásáról:

Loria, A.: La morphologie sociale. 1905.

Breysig, K.: Der Stufenbau und die Gesetze der Weltgeschichte. 1905.

Carini, P.: Saggio di una classificazione delle societa. Rivista Italiana di Sociologia, 1905, 9.

Mazarella, J.: Les Types Sociaux et le droit. 1908.

12 Richard 1922: 47.

13 Dargun, L.: A tulajdon eredete és fejlődéstörténete (Ursprung und Entwicklungsgeschichte des Eigentums) Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft, 1884: c. tanulmányában így ír erről a 7.

Ezek a korrelációk csak az összehasonlítás módszerével állapíthatók meg. S ennek a módszernek egzakt keresztülvitele – mint láttuk – ugyancsak a részletekben gazdag leíró szociológia posztulátumához visz el bennünket.

Amikor *Steinmetz* azt körülményt, hogy az összehasonlító módszer érvényesítése a szociológiában messze nem következetes, arra vezeti vissza, hogy hiányzik a katalógus és az összes nép osztályozása társadalmi helyzetük és civilizációs szintjeik szerint,¹⁴ akkor ahhoz egyúttal azt is hozzá kell fűznünk, hogy egy ilyen osztályozás mindaddig lehetetlen lesz, amíg nem rendelkezünk az itt jelzett elvek szerint végigvitt leíró szociológiával.

E. Durkheim vitatja, hogy a fenti módon végzett osztályozás keresztül vihető. Ez a túlzottan nagy igényű áttekintés a tudományosság öncélú látszata lenne csupán. „Első pillantásra úgy látszik, mintha csak egyetlen megoldás létezne. Ez abban állna, hogy egyenként tanulmányozunk minden társadalmat, és mindegyikről elkészíthetjük a lehető legpontosabb és legteljesebb monográfiát. Ezt követően összehasonlítjuk őket, hogy kiderüljön, hogy miben egyeznek meg, és miben térnek el egymástól, majd a hasonlóságok és eltérések viszonylagos jelentősége alapján különböző csoportokba osztályozzuk a népeket.” „Az igazi kísérleti módszernek sokkal inkább az a lényege, hogy – ahogyan Bacon mondta – *döntő* vagy *lényegi* tényekkel helyettesítse azokat a közönséges tényeket, amelyek csak akkor bizonyító erejűek, ha igen számosak, s amelyek alapján ennél fogva csak kétes értékű végkövetkeztetéseket lehet megállapítani. A döntő és lényegi tényeknek önmaguknál fogva és számuktól függetlenül van tudományos értékük és jelentőségük.”

Durkheim úgy véli továbbá, hogy ha a fenti módszer szerinti osztályozás egyáltalán keresztül vihető lenne, s az ilyen vállalkozás nem fülne a parttalanság érdektelenségébe, akkor sem lenne létjogosultsága. A megoldásra váró feladat éppen az lenne, hogy a tudományos munkát megkönnyítsük, és az egyedek határtalan sokaságát korlátozott számú típusal helyettesítsük. Ezt az előnyt azonban elveszítjük, ha a típusokat nem tudjuk előbb megállapítani annál, mintsem hogy az összes egyed elemzését elvégezzünk. Ha a típusalkotás művelete nem volna más, mint a már elvégzett vizsgálatok összefoglalása, akkor az a kutatást nem segítené. „Csak akkor lesz igazán hasznunkra, ha segítségével más jellegzetességeket is osztályozhatunk, mint amelyekre maga épült, ha olyan kereteket nyújt, amelyekbe az ezután feltárandó tények is elrendezhetőek. Az a szerepe, hogy olyan tájékozási pontokat bocsásson rendelkezésünkre, amelyekhez más megfigyeléseket is csatolhatunk, nem csak azokat, amelyeknek alapján e pontokat kijelöltük. Ehhez azonban az szükséges, hogy az osztályozást ne az összes egyedi tulajdonság teljes számbavétele alapján dolgozzuk ki, hanem csak néhány, ám gondosan kiválasztott tulajdonság alapján. Ilyen körülmények között ez az osztályozás nemcsak arra jó, hogy némi rendet teremtsen a már megszerzett ismeretek között, hanem új ismeretekhez is juttathat. A megfigyelőt úgy vezeti, hogy egy sor felesleges lépéstől megkíméli. Így, mihelyt ezen elv alapján kialakul ez az osztályozás,

oldalán: Amint megismerjük minden egyes tudomány, intézmény stb. fejlődésének lényeges fázisait, induktív módon kimutatható, hogy ha egy intézmény fejlődésének meghatározott szakaszában van, akkor ennek alapján az ugyan nem határozható meg előre, hogy a többi intézmény melyik fejlődési szakaszánál tart, de az igen, hogy meghatározott fejlettségi pont mögé már soha, sehol nem kerülhet, vagy másképpen fogalmazva: bizonyos fejlettségi fokon túljutott.

14 Steinmetz 1900: 44.

úgy is megtudhatjuk, hogy egy bizonyos típushoz tartozó tény általános-e vagy sem, ha nem figyelünk meg minden egyes, e típushoz tartozó társadalmat, hanem csak néhányat közülük. Sőt, nem egy esetben, egyetlen alapos megfigyelés is elegendő lesz, ahogyan gyakran egy jól felépített kísérlet elégséges egy törvény megfogalmazásához.”¹⁵

Durkheim tehát megköveteli, hogy osztályozásunkat a különösen fontos tulajdonságok kiválasztásával végezzük. Megjegyzi ugyan, hogy ezek csak akkor ismerhetők fel, ha a tények magyarázata már kellőképpen előrehaladt, mivel a tudomány eme két összetevője feltételezi egymást. „Mégis, ha nem is haladtunk nagyon messzire a tények tanulmányozásában, könnyen kitalálhatjuk, hol kell keresnünk a társadalmi típusok jellegzetes tulajdonságait.” *Durkheim* abból a tényből indul ki, hogy a társadalmak egyszerűbb részekből tevődnek össze, s hogy mindegyik eredő természete szükségszerűen alkotó elemei természetétől, számától és kapcsolódási módjától függ. „Egy-egy nép két vagy több korábbi nép egyesüléséből jön létre. Ha tehát ismernénk azt a legegyszerűbb társadalmat, amely valaha is létezett, az osztályozás kialakításakor csak azt kellene nyomon követnünk, milyen módon kombinálódott ez a társadalom önmagával, illetőleg hogyan kombinálódtak egymással alkotóelemei.”¹⁶

A legegyszerűbb társadalom azonosításáról van tehát csupán szó. *Durkheim* a hordát tartja ilyennek, amelynek összeadódását más hordákkal klánnak nevezzük.

„Ha elfogadtuk a horda, vagyis az egy szegmentumú társadalom fogalmát – akár történeti valóságként, akár tudományos posztulátumként fogjuk is fel –, megvan a támpont, amelyből kiindulva a társadalmi típusok teljes skáláját kidolgozhatjuk. Annyi alapvető típust fogunk megkülönböztetni, ahány módon kombinálódhatnak a hordák egymással, megannyi új társadalmat hozva létre, s ahány módja van az új társadalmak egymással való kombinálódásának.” A legalsó fokozat tehát a horda, vagyis az összetevődés nélküli társadalom, a következő fokozat a hordák egyszerű – ebben a kombinációban klánnak nevezett – összetevődése, anélkül azonban, hogy egy köztes fokozat lenne az egész csoport és az egyes klánok között; a klánok itt egymásra vannak felfűződve, egyszerű több szegmentumú társadalmaknak nevezhetők. Erre jönne azután az imént említett egyesülési mód révén előálló *egyszerűen összetett több szegmentumú társadalmak*. Az ebbe a fajtába tartozó társadalmak további összefogásával vagy egybeolvadásával a *kétszeresen összetett több szegmentumú társadalmak* új alakulata áll elő.¹⁷ *Durkheim* nem bonyolítja tovább ezeket a fejtegetéseket, s attól is óvakodik, hogy azokban teljességre törő osztályozási kísérletet lássunk. A probléma jóval komplikáltabb annál, hogysem ilyen mellékesen megoldható lenne, megoldása sokkal hosszabb és speciálisabb kutatást feltételez. Az itt ismertetett fejtegetések csak azt kívánják bemutatni, hogy hogyan kell alkalmazni *Durkheim* módszerének alapelvét. A tényeket az előbbieken a könnyebb érthetőség kedvéért leegyszerűsítve, a feltételezés itt az, hogy minden fejlettebb társadalom több, a hozzá legközelebb eső alacsonyabb fejlettségű típusból, azaz ugyanazokból az elemekből tevődik össze. Ezzel szemben ugyanakkor nem zárható ki, hogy új társadalom nem ugyanolyan fejlettségi szintű társadalmakból is létrejöhet. Megjegyzendő továbbá még az is, hogy minden ily

15 Durkheim 1978: 97-99; Durkheim 1908: 106-109.

16 Durkheim 1978: 99-100; Durkheim 1908: 109.

17 Durkheim 1978: 102-103; Durkheim 1908: 111-113.

módon előállított típusnak két variációja van aszerint, hogy az összetevők megőrzik-e egyediségüket, vagy ellenkezőleg, feloldódnak az egészben, aszerint tehát, hogy összetettségük szorosabb vagy kevésbé szoros. Végére is, mindegyik fenti típusban a másodlagos morfológiai tulajdonságok alapján további különbözőségek körvonalazódnak, *Durkheim* ugyanakkor mégsem tartja célravezetőnek, hogy az itt vázolt besorolás általános keretein túllépjen.¹⁸

A társadalmak durkheimi osztályozása eszerint – mint látni fogjuk s mint azt *Durkheim* is hangsúlyozza – ugyanazon a kategorizáláson nyugszik mint *Spenceré*, csak hogy *Spencernek* a legegyszerűbb társadalmakat illetően nem volt szilárd álláspontja.¹⁹

Ahhoz, hogy *Durkheim* társadalmak osztályozására vonatkozó nézeteiről teljes képet kapjunk, az elmondottakhoz hozzá kell tennünk, hogy véleménye szerint a társadalmi típusok kevésbé állandóak és markánsan körvonalazottak, mint a biológiai organizmusok típusai. A biológia világában a tulajdonságok generációról generációra öröklődnek, s így a külső körülmények különbözőségeivel szemben is tartják magukat. A szociológia világában ellenben csak egy generáción át őrződnek meg a tulajdonságok, a következő generáció rendszerint különbözik az előzőtől, s ha mindeközben több társadalomból tevődik össze az új alakulat, az teljesen új jelleget szokott ölteni. A fajták tulajdonságai tehát rendhagyó módon variálódnak, s körvonalaik korántsem olyan határozottak, mint a biológiában.²⁰

Azokról a kísérletekről, amelyek a társadalmakat azok civilizációs szintjei szerint osztályozzák, *Durkheim* röviden és mellesleg azt állítja, hogy nem érintik az ő tulajdonképpeni problémáját, mert nem társadalmi típusokat osztályoznak, „hanem – ami egészen más – a történelmi fejlődés egyes szakaszait. Franciaország kialakulása óta számos civilizációs formán ment keresztül: először a mezőgazdaság, majd a kézműipar és a kiskereskedelem, ezután a manufaktúrák, végül pedig a nagyipar jellemezte. Márpedig teljesen lehetetlen feltennünk, hogy ugyanaz a kollektív egyéniség háromszor vagy négyszer megváltoztassa a típusát. Egy típust állandóbb tulajdonságokkal kell meghatározni. A gazdasági, technológiai stb. állapotok túlságosan is képlékeny és bonyolult jelenségekkel telítettek ahhoz, semhogy osztályozás alapjául szolgálhassanak. Még az is lehetséges, hogy ugyanaz az ipari, tudományos és kézműipari civilizáció több olyan társadalomban is megtalálható, amelyeknek igen különbözőek a csak rájuk jellemző alkati jellegzetességeik. Japán átveheti kézműiparunkat, iparunkat, sőt, politikai szervezetünket is, s mégis más társadalmi típushoz tartozik, mint Franciaország vagy Németország. Ezek a kísérletek különben, bár jeles szociológusok végezték őket, csak homályos, vitatható és használhatatlan eredményeket adtak.”²¹

Részletesen ismertettem *Durkheim* nézeteit, mivel az ő irányzata mindazok kitüntetett figyelmére érdemes, akik szem előtt tartják a szigorúan tudományos szociológia megalapozását. S mivel az ő nézetei a társadalmak osztályozásának módszereire vo-

18 Durkheim 1978: 104-105; Durkheim 1908: 113-114.

19 Durkheim 1978: 99-102; Durkheim 1908: 109-111.

20 Durkheim 1978: 106-107; Durkheim 1908: 115-116.

21 Durkheim 1978: 107, láb. a IV fejezet végén; Durkheim 1908: 117.

natkozóan eltérnek az itt kifejtettektől, különösen fontosnak látszik, hogy szempontjait a miénkkel szembesítsük.

Durkheim a társadalmak osztályozásakor a leglényegesebb vagy döntő sajátosságok hasznosítására törekszik. Ebben egyet is érthetünk vele. Természetesen a döntő és nem a mellékes sajátosságokra kell összpontosítanunk. Csakhogy milyen objektív kritériumok állnak rendelkezésünkre annak eldöntésekor, hogy egy-egy sajátosság döntően esik a latba vagy sem? Milyen mérce segít bennünket abban, hogy a szubjektív, előzetesen megfogalmazott véleményeket elvessük, s rátaláljunk az objektív valóságra? Mércénk objektivitásához az még nem elegendő, hogy döntőnek akarjuk. Úgy gondolom, hogy annak objektív kritériumát, hogy egy sajátosság döntő jelentőségű-e vagy sem, abban kell látnunk, hogy a kérdéses sajátossággal a kísérő sajátosságok nagy száma korrelációban van vagy nincs; más szavakkal: hogy a kérdéses sajátosság bemutatásával egyúttal a kérdéses egyediség beható jellemzésére is sort kerítettünk-e vagy sem. Így egyetlen sajátosságról nem tudom megmondani, hogy az fontos vagy nem fontos, anélkül, hogy ne térnék ki arra, hogy melyek azok a kísérő jelenségek, amelyek vele elválaszthatatlanul együtt járnak. Következésképpen a társadalmak alapvetően fontos szempontok szerinti osztályozására sem vállalkozhatok anélkül, hogy előzőleg a különböző társadalmi jelenségek összefüggéseiről beható vizsgálatokkal ne rendelkeznék. Amíg nem tudom, hogy bizonyos sajátosságok összefüggenek-e más jelenségekkel és szükségképpen melyekkel függenek össze, addig ezen sajátosságok alapján nem végezhetek tudományos értékű osztályozást. Természetesen mindenféle tetszőleges sajátosság alapján végezhető osztályozás; ezt mi sem akadályozza. S az is nyilvánvaló, hogy bizonyos osztályozások már első ránézésre is értékesebbnek mutatkoznak, mint mások. A társadalomosztályozás tulajdonképpeni értékét azonban mégiscsak akkor tudjuk meghatározni, ha megállapítjuk azt a korrelációs kört, amely a kérdéses osztályozásban kifejezésre jut. Minden osztályozási javaslat önmagában és önmagáért csupán hipotézis, s egy ilyen hipotézis ellenőrzésének nagyon is nehéz munkáját a tudomány végül is nem spórolhatja le.

Úgy gondolom hát, hogy az a tétel, ami úgy *Durkheim* mint *Spencer* osztályozási kísérleteinek kiindulási pontja, ami szerint egy aggregátum természete összetevői számának, természetének és kapcsolódási módjának függvénye – nos ez messze nem elégséges támpont a társadalmak osztályozásához. Eltekintve attól, hogy a társadalmak összetevődésének rendjéről és módjáról még nagyon kevés biztos és kimerítő tudásunk van, s attól is, hogy ehhez *Durkheim* és *Spencer* ide vonatkozó alapozásai nem elegendők, mégiscsak tudnunk kellene előbb, hogy egy-egy javasolt típus milyen korrelációs körrel esik egybe. Ennek ismerete nélkül a fajta (típus) üres szó marad csupán. S minthogy *Durkheim* erről vajmi keveset mond nekünk, nem kényszerít rá arra sem, hogy az ő osztályozásának nagyobb értéket tulajdonítsunk, mint bármelyik másiknak. Ez is csak egy hipotézis azok sorában, amelyekről már szóltunk, s amelyek ellenőrzése a jelenlegi kutatási technika mellett ugyancsak nehéz. Egyszerűen társul a többihez, anélkül, hogy értéktartalma pontosan mérhető lenne. Azok a negatív kitételek, amelyeket *Durkheim* javasolt osztályozási elvéhez fűz hozzá, komoly szkepszisre jogosítanak fel. Osztályozását ugyanis előbb idézett megjegyzésében szembe állítja a civilizációs formákkal. Arról ugyan semmit nem tudunk meg, hogy a durkheimi osztályozás alapjául szolgáló kritériumok miféle jellemzőkkel vannak korrelációban, arról viszont értesülünk, hogy a típusoknak semmi közük sincs a civilizációs szintekhez. A példaként

felhozott Franciaország létrejötte óta a legkülönbélebb civilizációs formákon ment keresztül, az agrárfázison, a kézműipar és kiskereskedelem, a manufaktúra és a nagyipar fokozatain. Nem feltételezhetjük, hogy ugyanaz a kollektív individualitás három-négyszer típust váltson. Ha ez igaz, akkor is kérdéses, hogy ugyanazon individualitásról beszélhetünk-e még, ha közben végbementek a fent említett változások. Nevezhető-e egy kapitalista és egy feudális társadalom még ugyanannak? Az a különbség, ami Franciaország történelmének különböző fázisaiban mutatkozik meg, minden bizonnyal összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint az, ami egy közép-ausztráliai és egy irokéz társadalomban kimutatható. Nem kell-e akkor feltennünk a kérdést, hogy az ilyesféle tények láttán feltétlenül ragaszkodjunk-e a durkheimi – minden megalapozottságot nélkülöző – osztályozási típusokhoz? Mit érünk azzal a társadalomosztályozással, amely kénytelen beismerni, hogy a technikai szinttel, a gazdálkodási móddal, a művészet fejlettségével, a politikai szervezet mindenkori állapotával semiféle korrelációba nem hozható? Nem akarom a fentiekben javasolt módszer ellenében elhamarkodottan, azaz előzetesen elvégzett rendszeres vizsgálat nélkül azt állítani, hogy az osztályozás éppen ezekre az irányultságokra alapozódjék, de azt mégis meg kell kérdeznünk magunktól, hogy a korrelációs összefüggések milyen pótlékát képes nyújtani az az osztályozás, amelynek az említett irányokban bármiféle korreláció megállapításáról le kell mondania, és arra kell kényszerülnie, hogy különféle, egymástól távol eső fejlődési fokozatokat nemfogalmi közé felvegyen?

Nehéz továbbá belátni, hogy a társadalmak osztályozására elejétől a végéig miért mindig ugyanaz az osztályozási elv kerül alkalmazásra? Organizmusok osztályozása során semmi hasonlót nem látunk ehhez. A protozonok és a metazonok megkülönböztetése például hasonló elven nyugszik mint Spencer és Durkheim egyszerű és összetett társadalmak közötti különbségtétele. A zoológiában azonban már korántsem úgy viszik tovább ezt az osztályozási elvet, ahogy azt Spencer és Durkheim teszi a társadalmak osztályozása során. Egészen egyszerűen eltekintenek tőle, és a következő alosztálynál más megkülönböztetési elv után néznek. A gerincesek és a gerincnélküliek megkülönböztetésekor az egysejtűek és a többsajtűek közötti különbségtételnek már semmi szerepe nincs, az emlősök és madarak megkülönböztetése megint más alapelv szerint történik, s az emlősök különféle osztályainak megkülönböztetésére ugyancsak más szempontok jönnek számításba.

Eszembe sem jut azzal az ostoba követelménnyel előállni, hogy a társadalmak osztályozásakor a zoológiai osztályozást kellene majmolnunk, ennek módszerünk érvényesítésekor semmi értelme nem lenne. Csak az akarom érzékeltetni, hogy egy olyan klasszifikáció, mint a Durkheimé, amely egy ilyen mérhetetlenül sokágú és bonyolult, megjelenési formáinak sokrétűségét tekintve szinte beláthatatlan területen ilyen egyszerű és szimmetrikus osztályozásra jut, s amely a társadalmi élet mérhetetlenül kiterjedt jelenséghalmazát egyetlen osztályozási elvvel letudhatónak véli, már eleve előhív bizonyos mérvű bizalmatlanságot. Ez az egyszerűség a mesterkélttség látszatát kelti, ami a sokféle ágazó, szövevényes, ezerféleképpen átszövődött valóságnak nem felel meg. Lehetséges persze, és számomra is nagyon valószínűnek tűnik, hogy egy egyszerű és egy összetett társadalom közötti különbség fontos osztályozási elvül szolgálhat anélkül, hogy ennél fogva a kétszeresen és háromszorosan vagy a háromszorosan és négyszeresen összetett társadalmak közötti különbségekre is éppen olyan jó osztályozási elv lenne. A priori sokkal valószínűbbnek kell lennie annak, hogy a primitív társa-

dalmak teljesen más elvek szerint különböztethetők meg egymástól, mint a különféle magasan fejlett típusok.

A megkülönböztetésnek nem kell tehát feltétlenül végigmennie minden egyes gazdasági fokon *vagy* technikai fejlettségi szinten *vagy* az összetettség minden fokozatán *vagy* a politikai szervezet minden ismertetőjegyén; mindezzel szemben elegendő az az – a priori még valószínűbbnek is tűnő – lehetőség, hogy a társas élet bonyolult fejlődési menetéhez különféle gondolati princípiumok alkalmazásával igazodjunk. Minden eddigi javaslat a maga szimmetrikus mivoltában azt a szembetűnő egyszerűséget viseli, amelynek mintha sokkal inkább egy logikai szükséglet, mint az ezerszínű valóság a lenne a szülőatyja.

Emlékeztetnünk kell magunkat arra, hogy a szociológiában nemcsak a fajták osztályozása terén mutatkoznak hiányosságok, nem egyszer állapíthatjuk meg – mint ezt Durkheim más összefüggésben helyesen megjegyzi – hogy egy társadalom mikor kezd és mikor szűnik meg társadalom lenni. Ilyen feltételek mellett nem engedhetjük meg magunknak, hogy a fajtafogalmat minden további nélkül elkülönítsük a civilizációs fok fogalmától. Ilyen feltételek mellett nemcsak a látszólag tudományos, hanem az egyedül tudományos módszer az marad, hogy a társadalmak osztályozása végett, a társadalmi jelenségek korrelációs viszonyainak könnyebb kideríthetőségére egy apparátust hozzunk létre, és *ideiglenesen* a történeti fázisokat és a területileg elkülönült népeket egyaránt mint sajátos egységeket kezeljük.

A társas típusok eszméje, mint mondtuk, azon a előfeltételen alapul, hogy bizonyos korreláció van az egyes intézmények között. Mert ha bizonyos tulajdonságok másokkal nem állnának szükségszerű összefüggésben, akkor a fajták keresésének nem lenne értelme, s ez különben is lehetetlen lenne. S minthogy a fajták eszméje a tipikus korrelációk feltevésén alapul, az új osztályozás kialakításának legalkalmasabb módja, hogy ha a különféle társas jelenségek közötti korreláció vizsgálatából indulunk ki. Ezeknek az összefüggéseknek a vizsgálata és a tipikus korrelációs körök megállapítása, amelyekből aztán a társas típus adódik, feltételezi továbbá a fentiek értelmében véghez vitt deskriptív szociológiát. A társadalmak mindenféle osztályozása, amely nem ezen a módon jön létre, többé-kevésbé önkényes lesz, s ebből következően nem képvisel különösebb értéket. Mert akkor éppen a társas összefüggések közötti korrelációk kimerítő vizsgálata az, amely manapság jórészt lehetetlen. S átfogó igénnyel, amint azt az ilyen összefüggések végig vitele a társadalomtípusok elkülönítése végett megkövetelné, teljes egészében lehetetlen. Mindaddig tehát, amíg nem vagyunk birtokában az itt előírányzott kombinációs apparátusoknak, a társas képződmények megalapozott osztályozásának sem leszünk birtokában, és le kell mondanunk azokról a nagy előnyökről, amelyeknek előfeltétele az osztályozás. Fenti fejtegetéseink alapján azt mondhatjuk tehát, hogy a módszeres indukció egyelőre aligha valósulhat meg, s ennek következtében azt állíthatjuk, hogy minden tervszerű módszertani alapra helyezett szociológiai indukció alfája a leíró szociológia létrehozása.

A LEÍRÓ SZOCIOLOGIA MUNKATERVÉNEK VÉGREHAJTÁSÁRÓL

A leíró szociológia létrehozása két fő feladat teljesítését feltételezná. Az első azoknak a problémáknak a megjelölése lenne, amelyeket szeretnénk megválaszolni. Ebben

a vonatkozásban csak egy alapelv rögzíthető: az, hogy a kérdéseket amennyire lehetséges, átfogó igénytel fogalmazzuk meg. Minél több lehetőséget hagy nyitva a leíró szociológia, a kutatók annál szélesebb köre részesül várható előnyeiben. Ironikus felhang nélkül érvényes itt az a tétel, hogy „aki sokat hoz, valamit mindenkinek hoz.” A kérdések felvetésének ideális módja eszerint az lenne, ha mindazokat be lehetne vonni a közreműködésbe, akiknek ebben a vonatkozásban kérdésük van. Körlevelet kellene intézni lehetőleg mindazokhoz, akik a szociológusok egyébként is tág fogalma alá sorolhatóan a legtágabb értelemben számításba jöhetnek, s ebben felkérni őket a kérdésfelvetésben való részvételre. Kinek-kinek vannak olyan saját választ váró kérdései, amelyek éppen őt érdeklik. Minthogy az egyeseknek különösen fontosnak tűnő kérdések pontosítása nem különösebben nagy munka, ha a terv végrehajtásra kerülne, meglehetősen nagy részvételi hajlandóságra lehetne számítani. A különböző nézőpontokat aztán ki lehetne egészíteni úgy, hogy végül egy valóban átfogó kérdésfelvetésre kerülne sor. A kérdésfelvetéseket központilag kellene megszerkeszteni.

A másik út, amely a valóban sokoldalú kérdésfelvetéshez vezet, a szociológiai irodalom ilyen célú áttanulmányozása. A szociológiai irodalom lehetőleg teljes anyagának összegyűjtésére és feldolgozására gondolok. Lehetőleg minden igényt kimerítő kolosszális műről lenne hát szó, amelynek létrehozása során arra kellene törekedni, hogy azok a kérdések, amelyek valaha felmerültek, ne maradjanak figyelmen kívül. Így azok a kutatók sem vonhatnák ki magukat az együttműködésből, akik valamilyen okból maguk nem kívánnának részt venni a munkában. Ugyanazokat a szempontokat kellene kiemelniük munkáikból, amelyeket ott kifejtettek, s ezáltal gondolkodásuk s egyúttal régóta ezekre a szempontokra ráállítódott kutatói közreműködésük a nagy közös mű számára hasznosulna.

Mint látható, maga a kérdésfelvetés is jócskán munkaigényes lenne. Legjobban és leggyorsabban ez úgy menne, ha egy szociológiai intézet ezt felvállalná.

A szociológiai irodalmat nagyszámú munkatárs között kellene kiosztani, akik egyéges vezetés és egységes szempontok szerint rögzítenék azokat a kérdéseket, amelyeket a különböző szociológusok a szociológiai indukcióval szemben támasztanak. Intézet hiányában, a legrosszabb esetben a munkának ez a része számos – a feladatot különösen szívügyének tekintő – szociológus összefogása és munkamegosztása révén is elvégezhető lenne.

Természetesen a két eljárást, az eddig létrehozott irodalom áttekintését és a körkérdést össze kellene hangolni. Az ismertetett módon biztosítható lenne a kérdésfelvetések kívánatos objektivitása. Minden kérdésfelvetésben van valami szubjektivitás, s bizonyos hipotézis is benne rejlik. Az egyéni kérdések ilyen messzemenően kölcsönös kiegészítésével mégis minden egyoldalúság, minden szubjektivitás, egy bizonyos megoldásra rögzülés, minden elfogultság kiküszöbölhető lenne.

A tökéletesség természetesen minden elővigyázatosság mellett sem érhető el. Mindig adódnak új szempontok, amelyek a kérdésfelvetésekben figyelmen kívül maradtak. Ez azonban az ilyen vállalkozás szükségességét nem kérdőjelezi meg, csupán arra int, hogy annak egyszeri létrehozásával még nem történt meg minden, a rendszer folyamatos gondozásra és kiegészítésre szorul.

A kérdések felvetésével a szociológusok hozzájárulása a mű létrehozásához be is fejeződhetne. Az ő dolguk csak a kérdés lenne, a válaszadás azokra várna, akiknek nincsenek elméleteik és magyarázataik, akik ezekhez a dolgokhoz az előzetes vélemény-

nyek mellőzésével közelednek, akik csupán a tények megállapításával foglalkoznak. Válaszolniuk csak az etnológia, a történelem és a statisztika szakembereinek lehetne. Éppen ezért a kérdéseknek nem szabadna semmi olyant tartalmazniuk, ami nem csupán a pusztá tények megállapítására vonatkozik. Nem szabadna pl. valamilyen összefüggésre vagy annak valószínűségére kérdezni, a kérdések mindig csak a kérdés eldöntéséhez szükséges egyszerű tényekre irányulnának, úgy, hogy a tényközlés alapján mindenki maga alakíthassa ki a saját álláspontját az összefüggés meglétéről vagy hiányáról. Nem szabadna pl. megkérdezni, hogy a társadalom tagolódása összefügg-e vagy nem függ össze a termelési móddal, hanem e helyett egyfelől csak a termelési módot, másfelől csak a társadalmi tagolódást kellene kimerítő részletességgel bemutatni.

A válaszokat kizárólag történészek és etnológusok adhatnák meg, mégpedig mindegyikük a maga sajátos kutatási területének megfelelően. Elvileg számításba jöhetnének itt a statisztikusok is. Minthogy azonban a statisztikai indukció számára hatalmas szervezet áll rendelkezésre, a statisztikát itt teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk. Minél nagyobb a munkába bevonható szakemberek száma, annál könnyebbé és tökéletesebbé válhatna a munka. Természetesen nagyon nehéz egy történelmi korba vagy etnológiai érdeklődésre számot tartó társadalomba úgy beledolgozni magunkat, hogy minden fenti módszerrel összegyűjtött kérdésre egzakt beszédet és választ kaphassunk. Ehhez az összes forrás és a teljes vonatkozó irodalom ismeretére szükség van. Amilyen nehéznek bizonyul azonban a nem szakember számára a válaszadás – és a mai munkamódszer mellett valamennyi induktív szemléletű szociológus szükségképpen többnyire ilyen nem-specialista, aki a legkülönbözőbb szakterületeken fáradozik – annyira egyszerű a dolog a szakember számára, aki a forrásoknak, az álláspontoknak és az egész irodalomnak régóta birtokában van. Ha lehetséges lenne a szakemberek igen nagy számát közreműködésre megnyerni, akkor a munka először is egyáltalán nem lenne olyan nehéz, másodsor pedig kitűnő eredményeket várhatnánk. Egy *Spencer* vagy egy *Gillen* számára a közép-ausztráliai arunta törzsre vonatkozó mégoly sok kérdés megválaszolása sem jelentene nehézséget. Az irodalmat és a tényeket a legteljesebb mértékben ismerik. Egy *Steinen* formátumú tudósnak nem eshet nehezére, hogy mindazt, ami a közép-brazíliai bakairikról jelenlegi tudásunk alapján mondható, a szociológia megfelelő rubrikái alá rendezze. Ahogy a szociológusoknak a kérdések, a szakembereknek a válaszok nem jelentenének különösebb nehézséget. A munka tehát a meghívottak nagyarányú részvétele és megfelelő megosztása mellett korántsem olyan nehéz, mint az első pillanatra látszik. A fő nehézség abban rejlik, hogy minden területre megtaláljuk a hívatott munkatársat.

Természetesen a szerkesztés sem lehet egyetlen személy feladata, minthogy egy valaki nem lehet a szociológia minden területén s különösen az etnológiai és történelmi kutatások összességében olyan jártas, hogy a vonatkozó kérdésekre, korokra és népekre a legjobb szakembereket képes legyen felkutatni. Ennek annál nagyobb a jelentősége, minél inkább specializálódik a kidolgozás. Lehet valaki valamely törzs esztétikai teljesítményeinek a leghivatottabb ismerője úgy, hogy emellett esetleg annak gazdasági életéről is valamelyes tájékozottsággal bír. Természetesen tehát nem mindig lenne elég, hogy minden egyes társadalom és minden egyes történelmi kor számára *egyetlen* szakembert találjunk. A kérdések természete szerint egy kis társadalom esetében is

gyakran előadódhat olyan szükséghelyzet, hogy különféle szakemberekhez kell fordulnunk. Mindig azt kell itt eldönteni, hogy a kutatás hol tart a kérdéses területen.

Az érintett kutató természetesen gyakran kerülhet olyan helyzetbe, hogy *non liquet*-et mondjon, azaz arra mutasson rá, hogy a feltett kérdés tudásunk jelenlegi állása szerint nem válaszolható meg. Meg kell jegyeznie ilyenkor, ha egy válasz csupán hipotetikus és csak analógiákon alapul, s röviden rá kell mutatnia az esetlegesen még felvetődő különféle hipotézisekre, és ugyancsak röviden, minden válaszhoz csatolható lenne a vonatkozó legfontosabb irodalom is.

A szakember szerepe azonban korántsem csak a válaszadásra korlátozódna. Nyitva kellene hagyni előtte azt a lehetőséget is, hogy az általa gondozott szakterületen a szociológusok kérdésein kívül maga is kérdéseket tegyen fel és megválaszolásukat a szerkesztőségnek előterjessze, mivel speciális tájékozottsága folytán olyan fontos tények ismerete adódik számára, amelyre rajta kívül senki nem jöhet rá. Miközben tehát a szociológusok a feltett kérdésekre adott válaszok köréből alapvetően kizárhatók lennének, a történészeket és etnológusokat a kérdések pontosításától nemcsak hogy nem kellene visszatartani, hanem ellenkezőleg, szisztematikusan be kellene vonni őket a kérdésfelvetés kiegészítésébe.

Nem szükséges itt megismételnem, hogy a leíró kutatás magától értetődően nem jut nyugvópontra, és hogy ebből következően, ami ma tudományos szinten van, holnapra talán már el is avul. Egy ilyen mű periodikus kiegészítésének szükségessége természetesen felmerül, addig is, amíg hosszabb időközönként az egész újrakiadására nem kerül sor. De ettől teljesen eltekinthetünk, a mű így is úgy is mindig tökéletlenül, a túlzásba vitt lelkiismeretességet dokumentálná. Így egyetlen lexikont sem lehetne soha befejezni, aminek következtében az egész tudomány megtorpanna, mivel az mindig tökéletesítésre szorul. Ugyanúgy járnánk, mint az, aki arra hivatkozik, hogy azért nem szerez be magának lexikont, mert nemsokára úgyis annál egy még jobb fog megjelenni.

A szakember számára tehát a szociológia részéről feltett kérdések megválaszolása nem jelentene túl nagy nehézséget, és szívesen megragadná a lehetőséget, hogy szaktudását olyan formára hozza, amely alkalmas arra, hogy értékelésének és feldolgozásának módját az elméleti társadalomtudomány gyorsan megtalálja. Szakmai munkájának részletei így helyes megvilágításba kerülnének, s azokra egy ilyen szervezet révén további körök figyelme is jobban ráirányulna, s nem bizonyulna számukra feleslegesnek és nélkülözhetőnek.

Egy ilyen szervezet és különösen a mű rendszeres kiegészítése révén a leíró és az elméleti társadalomtudomány között helyreállna az a helyes és rég óhajtott kapcsolat, amelyet ma a folyóiratok és a könyvrecenziók sokkal tökéletlenebbül és szervezetlenebbül tartanak fenn. A tények és a teóriák emberei sokkal közelebb kerülnének egymáshoz, és a tudomány mindkét ágának hasznára válna, ha a ténykutatás és a törvénykeresés nem állna egymástól olyan távol.

Míg a munka első felét, a megválaszolendő kérdések gyűjteményét, legjobb lenne, ha egy szociológiai intézet irányíthatná, a munka második fele, a kérdések leghivatottabb szakemberek közötti szétosztása, a leginkább akkor felelne meg a kívánalmaknak, ha erre a célra létrehozható lenne a különböző országok sokféle akadémiáinak, történeti, etnológiai, földrajzi társaságainak szövetkezése. Elszigetelt szervezetek sokasága foglalkozik leíró társadalomkutatással; kézenfekvő lenne, ha ezek egyfelől

egymással, másfelől a különféle szociológiai társaságokkal és intézetekkel a szakkutatás eredményeinek általános hasznosíthatósága és könnyebb hozzáférhetősége végett szövetségben egyesülnének.

AZ EDDIGI PRÓBÁLKOZÁSOK

Mint eddig annyi irányzat esetében, ebben a kérdésben is *Herbert Spencer* volt az első, aki a szociológia követelményeit világosan felismerte és a későbbi próbálkozások számára mintaszerűen hatott. A *Descriptive Sociology* általa szerkesztett és *David Duncan*, *Richard Schepping* és *James Collier* professzorok közreműködésével kidolgozott nyolc íves kötete, úgy vélem, megkerülhetetlen figyelmeztetés minden szociológus számára.²²

Éppen a spenceri leíró szociológia láttán vélhetné úgy az ember, hogy lám, arra néhány évtizeddel ezelőtt nem kisebb személyiség, mint *Herbert Spencer* tett kísérletet, fogadtatása ugyanakkor a szakma világában mégsem sarkallt arra senkit, hogy azt folytassa és utánozza. *Steinmetz* súlyosan elmarasztalja tudományunkat amiatt, hogy ezt a monumentális gyűjteményt alig hasznosította. Korántsem szeretném a szociológiát eme vád ellenében védelmembe venni, csupán egy mindenképpen figyelmet érdemlő körülményre mutatnék rá. Miközben a *Spencer* leíró szociológiájában

22 Ennek illusztrálására felidézném itt a *Descriptive Sociology* előszavából vett alábbi szövegrészletet:

A *The Principles of Sociology* előkészítése során, a mű induktív alapjául szolgáló, összehasonlításra alkalmassá tett kiterjedt adatgyűjteményen munkálkodva, mintegy tizenkét évvel ezelőtt, megbízásokat adva, tények gyűjtésébe és rendezésébe fogtam a múlt és jelen társadalmainak különböző típusai körében, eléggé szerencsés módon magam mögött tudva olyan urak szolgálatait, akik képesek voltak a munkafolyamatot kívánalmaimnak megfelelően véghezvinni. Jóllehet ez az osztályozott adatgyűjtés kizárólag saját munkám elősegítése végett folyt, az osztályozás megfelelő kereteinek kialakítása s néhány táblázat kitöltése után, úgy döntöttem, hogy a vállalkozás véghezvitele során érvényesítem a publikálás szempontját; az összegyűjtött adatok ebben a prezentációban megkönnyítik a hivatkozást és összefüggéseik tanulmányozását, s a hipotézisen túl segítségére vannak a társadalomtudomány összes kutatójának abban, hogy a belőlük levont következtetéseket ellenőrizzék, illetve abban, hogy belőlük másféle következtetésekre jussanak.

A munka három nagy részre oszlik. Mindegyik táblázatokat tartalmaz, kivonatolt és osztályozott tényekkel, továbbá sok idézetet és másképpen osztályozott rövid összefoglalókat, amelyekre a táblázatokban összegezett állítások alapozódnak. Az egységesen elrendezett – táblázatokba, illetve a táblázatok egymásutánjába sűrített – állítások minden társadalmi rendre vonatkozóan tartalmazzák a megfigyelhető jelenségek morfológiáját, fiziológiáját és (ha története van a társadalomnak) fejlődését. Másfelől az összegyűjtött szövegvonatok, amelyek mintegy hitelesítik a táblázatok állításait, elsősorban a vizsgált jelenségek, másodsorban azon társadalmak szerint vannak (illetve a munka befejezése után lesznek) osztályozva, amelyek a kérdéses jelenséget prezentálják, úgy, hogy mindegyik jelenség összes társadalomba való beágyazottságában és ettől függetlenül kényelmesen tanulmányozható legyen. Azt mondhatom tehát, hogy a *Descriptive Sociology* cím alatt osztályozott és kivonatolt anyaggyűjtés a társadalom tudományának kutatóit szándékozik adatokkal ellátni, akik ennek a gyűjteménynek a következtetéseivel úgy szembesülnek, mint a biológus beszámolóiba foglalt következtetésekkel, amelyek a különböző élőlényfajták szerkezeti és funkcionális sajátosságaira vonatkoznak. Amíg nem jött létre az organizmusok különböző fajtáinak olyan rendszeres leírása, ami lehetővé tenné számunkra, hogy azok összetevőinek kapcsolódásait, formáit, működését, eredetük változatait összehasonlítsuk, addig az élet tudománya nem léphet előre. Ehhez hasonlóan, addig is, amíg a szociológia nem képes olyan általánosításokra jutni, amelyek bizonyítottsága tudományosnak nevezhető, világosan körvonalazott jegyzékekre van szükség a különféle típusú társadalmak intézményeiről, tevékenységeiről és fejlődési fokozatairól, olyan elrendezésben, amely segítséget nyújt ahhoz, hogy a szokásosan velük együtt járó társadalmi jelenségek könnyen megállapíthatók legyenek.”

megfogalmazott fontos kutatási alapelv lassan utat tört magának, óriási mértékben megnövekedtek azok a követelmények, amelyeket a tudomány támasztott ennek az alapelvnek a keresztülvitelével szemben. A szociológiai indukció terén eddig ismeretlen mértékű finomodás és precizitás ment végbe. A már-már áttekinthetetlen tényanyag s a különböző szempontok szinte nyomasztó bősége lehetlenné tette, hogy egy valakinek a kérdései – még ha az olyan óriás is mint *Spencer* – kielégíthetné igényeiket. S a feltett kérdések megválaszolására *D. Duncan*, *Scheppling* és *Collier* hatalmas teljesítményei sem elegendők önmagukban. Ez a feladat ma már úgyszólván a szakma egészét átfogó szervezetet igényel. A *Herbert Spencer* tiszteletére létesíthető legszebb emlékmű az lenne, hogy ha az ő leíró szociológiájának eszméje történészek, etnológusok, szociológusok, nemzetgazdászok és statisztikusok ehhez kívánatos összefogásával olyan a grandiózus léptékben valósulna meg, ami megfelel tudományunk jelenlegi fejlettségének.

Az értékes előmunkálatok egy ilyen vállalkozáshoz már ma sem hiányoznak. Különösen a feladat első részét illetően vannak máris jelentős eredmények. Meg kell itt említenünk a következőket:

Garson és Read: Notes and Queris on Anthropology, ed. For the council of the Anthropological Institute.

J. G. Frazer: Questions on the manners, customs, religions etc. of uncivilised and semicivilised peoples. Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, XXIV. 1895.

A párizsi Société d'anthropologie kérdőíve: a *Questionnaire de sociologie et d'ethnographie*, különféle törzsekre vonatkozó válaszokkal együtt a *Bulletins de la Société d'anthropologie* -ban.

Prof. Dr. Josef Kohler: Fragebogen zur Erforschung der Rechtsverhältnisse der sogenannten Naturvölker, namentlich in den deutschen Kolonialländern in der Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XII. 1897.

A. G. Keller: Queries in Ethnographie. 1903. Az összehasonlító jogtudomány és népgazdaságtan nemzetközi egyesülete Berlinben kiváló érdemeket szerzett az ilyen kérdőívek összegyűjtése és kiadása terén. Sokan a munkálatok folytatásához fűződő reményeiket legalább részben arra a messzemenő támogatásra is alapozzák, amelyet ez az egyesület az egzakt társadalomtudományi kutatás igényeire fordít. Itt meg kell említeni

A. H. Post: Fragebogen der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre zu Berlin über die Rechtsgewohnheiten der afrikanischen Naturvölker. 1895. c. munkáját.

Ezeknek a körkérdéseknek az eredményeit az említett egyesület megbízásából *S. R. Steinmetz Rechtsverhältnisse von eingeborenen Völkern in Afrika und Ozeanien, 1903* címmel mintaszerű feldolgozásban kiadta. Az előttünk lebegő célhoz leginkább az *Ethnographische Fragensammlung zur Erforschung des sozialen Lebens der Völker ausserhalb des modernen europäisch-amerikanischen Kulturkreises, 1906 c.* munka közelít, amelyet ugyancsak az említett egyesület megbízásából *S. R. Steinmetz* tervezett meg és *R. Thurnwald* dolgozott fel és bővített ki.²³

23 Ez a gyűjtemény, amely vaskos kötetbe foglalva 2512 kérdést tartalmaz, szakértő kutatók sokkal összehangoltabb együttműködését prezentálja mint elődei. *S. R. Steinmetz* felhasználta a korábbi gyűjtéseket,

Az itt tervezett vállalkozásnak mindamellett egyaránt és azonos mértékben figyelembe kellene vennie a különféle civilizációk és a primitívebb civilizációs fokok történeti fázisait, s mint fent említettük, a közhasznúság biztosítása érdekében, ahol lehetséges, az összes kutatót szóhoz kellene juttatnia, s ahol mód van rá, az irodalomban hallgatólagosan megfogalmazódott igényeket össze kellene gyűjtenie.

Mármost ami az így összeállított kérdésfelvetések megválaszolását illeti, még nagyon messze vagyunk az itt magunk elé tűzött céloktól.

A leíró anyagot ma még, ha a szisztematikus rendezés egyáltalán szóba jöhet, többnyire a társadalmi élet különböző területein külön gyűjtik. Az ilyen gyűjteményeknek is bizonyára megvan a maguk magas színvonalú tudományos értéke, valamit azonban biztosan nélkülöznek: a társadalmi jelenségek egymással való kombinálását. Éppen a szociológiai szempontnak nem tesznek eleget.

Így, hogy csak néhány példát ragadjak ki, vannak értékes joganyagot tartalmazó gyűjteményeink. *Post* műveiben jelentős teljesítményt nyújtott, s a *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* s különösen *Kohler*, aki óriási szorgalommal és energiával új és új sziklatömböket görget elő egy filozófiai jogtudomány felépítése végett, tekintélyes adattárat hoztak össze. A berlini *Gesellschaft für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswissenschaftslehre* is megtette a magáét ezen a téren a fent említett *Rechtsverhältnisse afrikanischer Stämme* kiadásával. A nemzetgazdaságtan új történeti iskolája ugyancsak imponáló mennyiségű gazdaságtörténeti anyagot gyűjtött össze. *Schmoller* iskolája ebben a vonatkozásban hatalmasat alkotott.

A szociológiai indukció követelményeinek mindazonáltal ezek a gyűjtemények még mindig nem felelnek meg. Előbb vagy utóbb mégiscsak sort kell keríteni ezeknek a teljesítményeknek az integrálására. Ezek megkönnyítik ugyan a társadalmi élet sajátos jelenségeinek áttekintését, de nem nyújtanak áttekintést ezeknek a sajátos jelenségeknek az összefüggéseiről. A társadalmi élet egyes oldalait itt az egyes szaktudományok széttagolják, ebben a széttagoltságban szemlélik és gyűjtik, s ebben a széttagoltságban azok, mint talányos tömbök vannak jelen. A szociológia egyik legfontosabb feladata éppen az, hogy ezeket a különböző társadalomtudományokat ismét egységbe fogja, és eredményeiket egymással összehangolja. Most már az adatgyűjtemények sajátos szociológiai nézőpontot kifejező integrálására is szükség van.

Az itt tervezett szociológiai kutatóapparátus létrehozása természetesen nagyon költséges. Az egzakt társadalomtudomány létrehozásának szükséglete ezt mégis sürgető követelménnyé teszi. Azt látjuk, hogy a tudás más, haladottabb területein manap-

s a jogi részbe átvette *Post* kérdőívét. Tervezetét ezen túlmenően még néhány elemmel kibővítette, amelyekről *R. Thurnwald* a kérdésgyűjtemény előszavában a következő felvilágosításokat adja: „A munka alapjául elsősorban *Dr. S. R. Steinmetz* kérdőív-tervezete szolgált. Ezen kívül rendelkezésre álltak *Paul Staudinger*, *Dr. Mazarella*, *prof. Dr. Kurt Breysig* tanulmányai. *Staudinger* számos helyen kiegészítette *Steinmetz* kérdőívének különböző fejezeteit, *Dr. Mazarella* a családjog egyes kérdéseinek alaposabb kidolgozásához járult hozzá, *Breysig* professzort viszont a lélekre, az istenekre és az üdvalakzatokra vonatkozó kérdésfelvetésekért illeti köszönet. *Dr. R. Bolte* emellett a pszichológia és a pszichopatológia körébe tartozó kérdésekre hívta fel figyelmemet. Ösztönzéseket merítettem *von Luschan* professzor *Királyi Népismereti Múzeum* kiadványaként megjelent útmutatójából, amit az afrikai és óceániai etnográfiai megfigyelésekhez és gyűjteményekhez készített. Ösztönzést adott végül *Dr. F. Meyer* törvényszéki tanácsos, aki a kérdőív összeállításához az előkészületeket megtette, s bekapcsolódásaival és kiegészítéseivel esetenként még gazdagította is a gyűjteményt, s a kérdőív egészének alapos felülvizsgálatát is vállalta. Köszönettel tartozom továbbá *Dr. Kohler* berlini professzornak és *Hausleiter* barmeni misszióinspektor atyának is a kérdőív áttekintéséért.”

ság simán létrehozhatók költséges, az itt szóba hozottnál sokkalta költségesebb, létesítmények. Kolosszális csillagvizsgáló berendezéseket állítottak elő, költséges fizikai, kémiai pszichológiai laboratóriumok épültek, impozáns növény- és állatkertek, csodálatos múzeumok és gyűjtemények létesültek, átfogó szakenciklopédiák születtek. Ezeknek a drága kutatási felszereléseknek nagy része mégis csak szerény létszámú kutatóknak nyújt munkalehetőséget. Sokszor egyetlen kísérlet is súlyos pénzekbe kerül. Nehéz belátni, hogy miért csupán a szociológiának kelljen egzakttsága rovására a nélkülözhetetlen berendezések létrehozásától visszarettennie s ennek következtében még sokáig jelenlegi fejletlen szintjén megrekednie.

Mindamellet a szociológia mai munkamódszere valójában egyáltalán nem olcsó, mint láttuk, tetemes mennyiségű idő-, munka- és pénzráfordítással is jár. Ezeket a munkálatokat feleslegesen meg kell ismételni, s azok ennek ellenére nem tekinthetők befejezettnek. A nagy ráfordítással végzett kiterjedt munka végül viszonylag csekély értéket hoz létre. Tulajdonképpen csak az idő- és pénzráfordítás alkalmas szervezetére lenne szükség. Már a ma rendelkezésre álló erők és kiegészítő források töredékével is sokkal többet érhetnének el.

De hát az ilyen a megfontolások már meghaladják ezeknek a fejtegetéseknek a kereteit. Ha ezeknek az eszmefuttatásoknak a magvát életképesnek találnák, akkor a végrehajtás így is, úgy is utat találna magának.